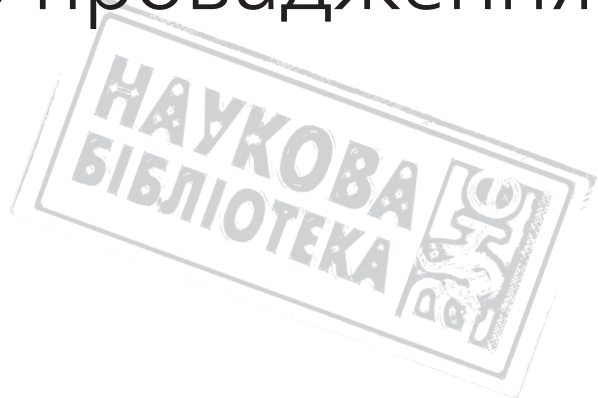

Методологічні засади наукового забезпечення кримінального провадження

Петро БІЛЕНЧУК,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Теорія, методологія та праксеологія наукового забезпечення кримінального провадження в процесі судового пізнання, доказування і розслідування являють собою надзвичайно складну як гносеологічну, організаційну, так і процесуальну та криміналістичну діяльність багатьох суб'єктів досудового розслідування й судового провадження. Згідно із законом основними суб'єктами кримінального провадження є суд, сторона обвинувачення, сторона захисту та інші учасники. Оскільки суд, сторона обвинувачення (прокурор, орган досудового розслідування, керівник органу досудового розслідування, слідчий органу досудового розслідування, оперативні підрозділи), сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, захисник), потерпілий і його представник (представник потерпілого, законний представник потерпілого), інші учасники кримінального провадження (заявник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник цивільного позивача, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник) виконують у процесі пізнання, доказування, розслідування різні ролі, відображають різні позиції, то очевидно, що згідно з чинним законодавством їхні процесуальні, організаційні, слідчі, тактичні дії теж є неоднаковими. Вони передбачають конкретні цілі, вирішують окремі завдання, системно використовують науковий арсенал засобів пізнання, доказування, розслідування (ст. 30–83 КПК України) для досягнення означеної мети, яка чітко сформульована у ст. 3 Конституції України й ст. 2 КПК України.

У ст. 124 Конституції України зазначено, що правосуддя в Україні здійснюється лише судами [1, с. 60], тож очевидно, що згідно з положеннями Основного Закону нашої країни суд є головним суб'єктом, що пізнає, доказує, розслідує, позаяк «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» [1, с. 60].

Аналогічна позиція задекларована й у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. Зокрема, у ст. 30 зазначено, що, по-перше, у криміналь-

ному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими цим кодексом, і, по-друге, відмова у здійсненні правосуддя не допускається [4, с. 20].

Характерними особливостями правосуддя в Україні є те, що згідно зі ст. 129 Конституції України основні концептуальні засади судочинства такі: 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини; 4) змагальність сторін та

свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 6) забезпечення обвинуваченому права на захист; 7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом; 9) обов'язковість рішень суду [1, с. 62].

Очевидно, що згідно з положеннями чинного законодавства (Конституції України, КПК України та інших законів України) суд, сторони та інші учасники кримінального провадження є суб'єктами, які пізнають і доказують сутність фактичних даних та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ст. 84–94 КПК України).

Чинним законодавством визначено, що пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального провадження не може мати загальний монопольний характер. Очевидно, що суб'єкти такого пізнання, доказування, розслідування перебувають у різному правовому статусі, мають конкретні правові, професійні та соціальні можливості, а також реальні конституційні права та обов'язки, перебувають у різній правовій юрисдикції та визначаються такими основними критеріями:

1) правовим статусом суб'єкта пізнання, доказування, розслідування;

2) чітко визначеним об'єктом пізнання, доказування, розслідування;

3) законодавчо визначеним арсеналом засобів, методів і технологій, за допомогою якого відбувається пізнання, доказування, розслідування;

4) сформульованою конкретною метою пізнання, доказування, розслідування й визначенням її реальної мети тощо.

Слід наголосити, що пізнання, доказування, розслідування, які здійснюються у сфері кримінального провадження, мають нерідко конфліктний характер. І в їх процесі вочевидь проглядає протиставлення сторін.

Відповідно, варто погодитися з позицією В. Коштинця, який вважає, що «метод судового пізнання слід розглядати як засіб встановлення істинного судження про дійсні події та існуючі предмети завдяки їх здатності до відображення як загальної властивості матерії» [3, с. 277].

Окрім того, на його думку, «методологія судового пізнання розкривається як можливість не тільки пізнання через споглядання, а й як осмислення того, що минуло й що відбувається, пошук слідів із метою одержання інформації при розумінні того, яких саме слідів і з якою метою. На допомогу судді, крім законів філософії, мають бути залучені спеціальні способи виявлення дійсності, що обов'язково існують у кожній окремій галузі знань» [3, с. 277].

Аналізуючи сутність кримінального провадження, М. Треушніков слушно зазначає, що особливістю судового пізнання є його обмеження в часі, а це означає необхідність одержання знань про минулі факти за допомогою доказів [5, с. 4].

Водночас М. Фокіна вважає, що пізнавальні завдання належать до методологічних проблем судового пізнання, які розв'язуються в процесі доказування [6, с. 75].

Очевидно, що розуміння методології судового пізнання, доказування, розслідування припускає наявність як загальних, так і спеціальних методів та прийомів розумової діяльності судді, за допомогою котрих, як за схемою, можна здійснити пошук справжнього змісту подій і фактів, що мають значення для вирішення судового спору. Як елемент методології повинні враховуватися рівні пізнання події і фактів, які дають змогу розуміти достатність зібраних достовірних доказів для того, щоб зробити висновок про права й обов'язки учасників судового спору [3, с. 278].

У зв'язку з цим, як слушно зазначає П. Копнін, щоб повніше й глибше пізнати об'єкт, суб'єкт повинен усвідомити та досконало володіти своїми засобами й методами пізнання [2, с. 69].

Пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального провадження здійснюються за допомогою арсеналу засобів, методів, технологій, які є на озброєнні органів правосуддя.

Відомо, що методи, методологія науки (від грец. *met-hodos* – шлях пізнання, теорія, вчення і *logos* – слово, вчення) – це засоби, прийоми, інструменти пізнання.

З одного боку, засоби й методи – це результат пізнання, узагальнення відкритих законів, а з другого – це засіб подальшого пізнання, що ґрунтується на вже наявних поняттях і законах.

Криміналістична наука в процесі пізнання, доказування, розслідування широко використовує засоби й методи інших наук (філософії, логіки, математики, кібернетики, фізики, хімії, біології, психології тощо), а також розробляє власні специфічні засоби й методи дослідження [7, с. 3].

Зазвичай у науці виокремлюють три групи засобів і методів пізнання: 1) формальної логіки (від лат. *forma* – зовнішній вигляд); 2) діалектичної логіки (від грец. *dialektike* – мистецтво вести бесіду, полеміку); 3) математичної логіки.

Водночас у процесі кримінального провадження важливо обрати й використати саме той засіб чи метод, який дав би змогу якнайефективніше (від лат. *effectus* – виконання, дія) дослідити певне явище, подію, ситуацію, процес.

Специфіка (від лат. *specificus* – особливий) криміналістичних досліджень полягає в тому, що в криміналістиці вивчаються закономірності підготовки, вчинення і приховування злочинів та засоби їх пізнання, доказування, розслідування.

Під засобом пізнання зазвичай розуміють метод, спосіб, технологію досягнення мети. Засіб пізнання є основним робочим інструментом, структурним елементом пізнання предмета, що вивчається. Основні засоби й методи пізнання, які використовують у криміналістичній науці, можна структурувати так: наукова абстракція, системний аналіз, аналіз і синтез, поєднання кількісного та якісного аналізу, гіпотеза, математичні, кібернетичні і статистичні засоби й методи, логічний та історичний підхід, індукція та дедукція, порівняння, аналогія тощо.

Отже, на думку В. Коштинця, методологію судового пізнання можна визначити як сукупність засобів, методів і прийомів, що перетворюють теоретичну розумову діяльність на практичний, матеріалізований на інформаційних носіях результат, як засіб одержання практичного матеріалу з теоретичних наукових передумов [3, с. 278].

Водночас слід зазначити, що: 1) теорія судового пізнання має: а) власну методологію (шлях дослідження, пізнання), яка являє собою складне утворення, що охоплює цілу систему теоретичних загальнофілософських, світоглядних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів пізнання, цілісної системи філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових (загальнологічних), спеціальних методів і способів дослідження загальних і окремих закономірностей виникнення, розвитку й функціонування подій, явищ, процесів у сфері судочинства; б) структуру, що містить такі елементи: генезу судового пізнання; загальнотеоретичні засади судового пізнання; методологію судового пізнання; засоби пізнання, доказування, розслідування у сфері кримінального судочинства; в) окремі вчення теорії судового пізнання: теорія запобігання проступкам, правопорушенням, злочинності; теорія оператив-

но-розшукового пізнання; теорія суддівського адміністрування; теорія управління у сфері судочинства; теорія організації і системології сфери судочинства; теорія інформаційно-аналітичного забезпечення сфери судочинства; теорія доказування; теорія наукового забезпечення сфери судочинства; теорія автоматизації, комп'ютеризації, інформатизації сфери судочинства; 2) багаторівнева концепція засобів наукового пізнання, доказування, розслідування у сфері кримінального судочинства передбачає систему таких методів: загальнофілософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціальних; 3) загальнофілософські методи пізнання – це діалектичний і метафізичний методи; 4) загальнонаукові методи пізнання: а) емпіричного дослідження – спостереження (опис, вимірювання), порівняння та експеримент; б) теоретичного дослідження – формалізація, ідеалізація, індукція, дедукція, аналіз, синтез тощо; 5) конкретно-наукові методи пізнання: а) історичний; б) порівняльний; в) соціологічний; г) формально-догматичний, д) логічний; є) системно-структурний; ж) функціональний; з) статистичний; к) правового моделювання; б) спеціальні методи пізнання, до яких насамперед належать техніко-криміналістичні методи, що системно сформульовані в таких галузях сучасної криміналістичної техніки, як судова фотографія, кінозйомка, голографія, відеозапис (криміналістична фотографія, криміналістична кінозйомка, криміналістична голографія, криміналістична відеозйомка), криміналістичне слідознавство (трасологія, дерматогліфіка), судова балістика, криміналістичне зброєзнавство, криміналістичне вогнепальне зброєзнавство, криміналістичне ріжуче і колюче зброєзнавство, криміналістичне вибухознавство, криміналістичне документознавство, криміналістичне почеркознавство, криміналістичне авторознавство, криміналістична габітологія (криміналістичне ототожнення людини за зовнішніми ознаками), криміналістична акустика (вокалографія, фоноскопія), криміналістична одорологія, криміналістична кібернетика, криміналістична інформатика (державні автоматизовані інформаційні системи, банки даних, картотеки, колекції-реєстрації даних), криміналістична аналітика та системологія, а також структурно-криміналістичні методи криміналістичної стратегії, тактики, мистецтва проведення окремих процесуальних, слідчих і судових дій (висування версій, планування досудового розслідування й судового провадження, проведення організаційних, слідчих і судових дій та оперативно-розшукових заходів, управління та організації, розгляду справ у судах тощо) в процесі кримінального провадження. Спеціальними методами теорії судового пізнання є також такі: соціології, судової компаративістики, судової психології, судової медицини, судової психіатрії, судової антропології, судової статистики, судової кібернетики, судової інформатики, судової експертології, судового адміністрування (організації і управління у сфері судочинства) тощо; 7) до загальнофілософських світоглядних принципів гносеології права, теорії судового пізнання, кримінально-процесуального права, криміналістики, судової експертології, теорії оперативно-розшукового пізнання, на наш погляд, належать: зумовленість, самодостатність, світоглядність, наукова обґрунтованість, антиентропійність, ефективність, інтегративність, всеосяжність.

На підставі викладеного можна стверджувати, що теорія, методологія та праксеологія судового пізнання, доказування, розслідування у кримінальному провадженні ґрунтуються на загальнофілософських світоглядних принципах (зумовленості, самодостатності, наукової обґрунтованості, антиентропійності, ефективності, інтегративності, всеосяжності). Окрім того, вони включають теоретико-понятійний апарат і систему засобів наукового пізнання,

доказування, розслідування, які структурно складаються із загальнофілософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціальних методів.

Водночас здійснений консолідований системний аналіз методологічних засад використання засобів пізнання, доказування, розслідування у кримінальному провадженні дає змогу перейти до формування методологічних основ наукового забезпечення сучасного кримінального судочинства.

Вважаємо, що сучасна концепція теорії, методології та праксеології наукового забезпечення кримінального провадження структурно має складатися з таких основних елементів:

1. Загальнотеоретична характеристика сучасного наукового забезпечення кримінального провадження.

1.1. Пізнавальна сутність кримінального провадження та методологічні основи його наукового забезпечення;

1.2. Поняття, сутність та загальна характеристика сучасного наукового забезпечення кримінального провадження;

1.3. Теоретико-правові основи наукового забезпечення кримінального провадження;

1.4. Пріоритетні напрями та механізми вдосконалення наукового забезпечення кримінального провадження.

2. Теоретичні засади систематизації засобів наукового забезпечення кримінального провадження.

2.1. Проблемні аспекти систематизації засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

2.2. Сучасна система засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

2.3. Загальна характеристика окремих засобів наукового забезпечення кримінального провадження.

3. Особливості наукового забезпечення досудового розслідування.

3.1. Структурний аналіз наукового забезпечення досудового розслідування;

3.2. Концептуально-правові основи наукового забезпечення досудового розслідування.

4. Особливості наукового забезпечення судового провадження.

4.1. Правові засади наукового забезпечення судового провадження;

4.2. Доктринальні основи наукового забезпечення судового провадження.

Джерела

1. Конституція України. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с.
2. Копнин П. В. Рассудок и разум и их функции в познании / Вопросы философии. – 1963. – № 4. – С. 68–73.
3. Кошинець В. В. До питання про методологію судового пізнання // Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Зб. наук. праць. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2010. – С. 276–278.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України // Закон і бізнес. – 2012. – № 22 (1061). – 320 с.
5. Треушников М. К. Судебные доказательства. – М.: Городец, 1997. – 216 с.
6. Фокина М. А. Теория и практика доказывания в состязательном гражданском судопроизводстве. – М., 1999. – 234 с.
7. Ахтирська Н. М. Особливості методології судового пізнання у справах, пов'язаних із корупцією // Віче. – 2012. – № 6. – С. 2–4.